

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS A RÉGI MAGYAR IRODALMI-KULTÚRTÖRTÉNETI HAGYOMÁNY

Mészöly Miklós prózai műveit és tanulmányait olvasva feltűnő jelenség, hogy mennyire „benne állt” a magyar, és tegyük gyorsan hozzá, a világirodalmi és kultúrtörténeti hagyományban. Általában véve: a történeti hagyományban. Szinte nincsen olyan írása, még a *jelenben* játszódó cselekményűek sem, amely ne rendelkezne alapvetően fontos történeti vonatkozásokkal, háttérrel, *múltra* utaló, abban gyökerező összefüggéssel. Ne onnan indulna, vagy ne oda kanyarodna vissza. Történelemszemléletének és episztemológiájának alaptétele a múlt–jelen–jövő egységben látása. A múltat csak a jelenből figyelhetjük meg, konzekvenciái hatnak a jelenre és a jelenben, ami nem képzelhető el és érthető meg a múlt nélkül. S kettőjük egymásra hatásából következik a jövő. Ám ez így túlzó leegyszerűsítése Mészöly időszemléletének és -kezelésének: nála *idő* és *idők* vannak, az idők elmosódnak, egybecsúsznak, a kronológiához szokott olvasók elbizonytalanodnak, miként a kronológia maga. *Ezért* foglalkozik szinte minden írása a múlttal. Azaz a hagyományfeldolgozással és -értelmezéssel. Nem volt ez számára konzervativizmus, mert vallotta, hogy „[m]inden konzervativizmus lényegében öncsalás: a pszeudohalhatatlanság görcse. Az avantgardizmus [...] a teremtő halál igenlése, önmagunk túlhaladhatóságának igazolása, siettetése és kihívása”. Vagyis úgy kell kezelni a múltat, hogy „az ábrázolt világ ne csak időtávtalba kényszerülő látvány és visszatekintés legyen, hanem elsősorban inzultáló *jelenlét*”.¹ S örömmel tapasztaljuk, hogy Mészöly Miklós művei a mai napig is ilyen *inzultáló* hatással vannak olvasóira.

„Nem úgy csodálni a múlt örökségét, mint valami kizárólagosságot, hanem beletörve, belerántva a mába, tiszteletlenül, és lerombolva minden tekintélyt.” Ez lehetne a Mészöly Miklós-i prózapoétika sine qua nonja, írói ars poeticájának arkhimédészi pontja.

Volt olyan váratlan találkozása a régi magyar irodalommal, amikor a *stílus* önmaga bűvölte el. Elég korán, már 1957 nyarán Mikes Kelemen törökországi fiktív leveleinek módorában, remek stílusbravúrral köszönti tőle távol lévő feleségét, Polcz Alaine-t: „Kedves Néném, levele most érkezett, s mingyárost most válaszolok reá. Mert olyan a messzeség, amibe temetkeznek az ágrólszakadt ember, távol szeretteitől, hogy nem hagy nyugodni addig, amíg az idetévedő kedves szónak válaszáját visszafelé meg nem egyengeti. Tanulságul veszem Néném kedves leveléből, hogy milyen tsalárdul tsalfa az a nyugalom, amiben mindenkor mi magunkat tudni véljük. És hogy mindannyian mennyire a távol és közel lakozó Urunknak kezeiben vagyunk. Akkoron, mikor én rossz és zargató Daimónokkal megnépesedett éjszakai álmaimból kezdék kigyógyulni, Te, kedves Néném, éjféli költögetéseknek leszesz kitéve, és házad csendjébe is belelopakszik ezáltal ismét az távoztatott félelem és rettegés, amit annyira óhajtottunk távoztatni mindketten; és amiért én is vállaltam a Tőled elszakadás szomorúságát. Hogy még ez sem óvhat meg az éji zaklatástól; hogy megnyugodott lélekkel lehess gondolatban velem! Kedves Néném, ó hogy

¹ Mészöly Miklós: *Hagyomány és forradalom*, in: *Uő: A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 2006, 120., illetve 122.

morzsolná pozdorjává, szilánkos törekké mindama gonoszt az Úr, akik ezt a legkevesebbet is előhajtják tőled.” Eme archaikus közlésmód mennyivel nagyobb érzelmi energiákat hordoz, mint ha mai magyar nyelven, leveleire is jellemző szikársággal közölné konkrét problémájukat: míg ő vidékre költözésével próbál bizonyos válságot kezelni, addig Alaine-t a lakásukból készülnek kiköltöztetni. Nem véletlen, hogy a feleségre is hatást gyakorolt a hosszú levél, s ő is az alkalomhoz illő, hasonló emelkedett stílusnemben válaszolt: „Édes Uram, régen múlt időknek szellemében és hangján írt levele szintén örömet, esztétikai és intellektuális élvezetet okozott. Engedje meg, hogy a meglepetést szerény képességeimhez mérten a saját formámban viszonzom. Maradok jó reménységgel, ez évben a jövő évi hűséges hitvese. A.”²

Ha Mészöly és a régi magyar irodalom kapcsolódási pontjait akarjuk kitapogatni, mégsem sok marad a markunkban. Egy interjúban elárulta, hogy műhely és műfaj nélkül maradt Bornemisza Péterek, névtelen erdélyi emlékiratírók voltak legfőbb olvasmányai. S való igaz, az *Ördögi kísértetek* szerzőjén, Bornemisza Péteren kívül csupán Csanaki Máté 17. századi protestáns orvos-író, akinek nevét egyik írásába kölcsönvette, és Szkhárosi Horvát András ferences szerzetesből lett evangélikus reformátor énekszerző neve bukkan fel naplójában. De Bornemisza Péter neve mellett elválaszthatatlanul ott szerepel Tardoskeddi Szerencse Benedekné is, akitől Balassi Bálint tanítómestere, az ördögi megkísértések szorgos gyűjtőgyűjtője szellemi életünk olyan híres produkcióit hallotta, mint az akkori egyházak által erősen tiltott és üldözött *ráolvasások*. A „névtelen erdélyi emlékirók” közül egyet nevesíteni is tudunk: ő pedig nem más, mint a francia származású, torzlelkű Erdély-égető Rabutin de Bussy tábornok által (ahogy a korban keserűen, ám jogosan játszottak nevével: Rabbá-tón) a kuruc veszély miatt Szeben várában szinte a teljes erdélyi vezetőrétéggel együtt fogságban tartott Wesselényi István, a szorgalmas és pontos naplóíró. Wesselényinek a 18. század első éveiben a Rákóczi-háború kiváltotta borzalmakról, szenvedésekről és értelmetlen kínzásokról, falu-, város- és terményégetésekről, meg az ok nélküli kegyetlen kivégzésekről készült hatalmas művét *Sanyarú világ* címmel 1983–1985 között a Kriterion Kiadó jelentette meg. A 20. századi író már a megjelenés évében sajátjává tette a „hétköznapiak retentő kegyetlenségeit oly pontos, tárgyyszerű megfigyeléseivel »szenttelen följegyzésekben« ránk örökítő” íróelőd munkáját: a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* című novellájában a főhős, Kumria rác apaca az 1686-os budai felmentő várostrom keltette fordulatos élettörténet-kínszenvedéseit hiteles élményanyaggá gyúrta össze; ezt a történetet, nyelvet és hangulatot kölcsönözte Wesselényi István naplójából Mészöly.³ Technikáját az irodalomtudomány intertextualitásnak nevezte el, amely a magyar irodalomban hamarosan sokak, főleg Esterházy Péter egyik fontos szövegszervező módszere lett. Bátran kimondhatjuk, e kölcsönző technikában az idősebb író példája hatásos ihlető szerepet játszott ifjabb kollégája írói univerzumának alakulásában.

Mészöly Miklós óriási érdeklődéssel fordult a régi magyar kordokumentumok, történeti feljegyzések, naplók és a fiktív történelmi regények valós, hiteles alapjának feltárása felé. Legtöbb novellájának, kisregényének tér-idejét tematikusan és szerkezetileg is a múlt történései határozzák meg. Váratlan, sejtelmes lefutású írásai extrém helyzetbe került hőseinek, akik maguk is számos extrém jellemvonással rendelkeznek, még a nevük sem mindennapi. Gyakran nem csupán a saját teremtő fantázia termékei, születésüknek általában szépirodalmi vagy dokumentáris előzményei vannak. A kordokumentumokra ala-

² *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése 1948–1997.* Nadas Péter esszéjével. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Boglárka. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017, 197., illetve 203.

³ Jankovics József: *Sanyarú világ*, in: *„Tagjai vagyunk egymásnak”.* A *Tarzuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai.* Szerkesztette Alexa Károly és Szörényi László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 156–165.

pozott szépirodalmi művek esetében mindig roppant érdekes kérdés, hogy bennük mi ragadta meg a kései alkotó képzetét, s az eredeti művet hogyan építette be saját darabjába. Vagyis a két eltérő műfajú szöveg *viszonya* hogyan alakul a keletkezett új szövegben. A szövegszerveződés, az anyagkezelés törvényeinek vagy véletlenszerűségeinek feltárása nem csupán a filológusok számára izgalmas feladat, hanem az olvasót is aktívan bevonja a szerző–mű–olvasó hármasságába. A szöveg feltárása, a *vendégszöveg* felismerése és azonosítása az olvasónak esztétikai örömet szerez; az időben és térben egymástól távol álló szövegek és azok új kontextusba helyezése tág szövegvilágok találkozását hozza létre az olvasói tudatban: a szövegrészek kiegészítik, gazdagítják a keletkezett új szöveg viszonyrendszerét. Mészöly Miklósnak ez kedvelt írástechnikai fogása volt, s nyomában az egész szövegtudomány epika és líra – Esterházy Pétertől Parti Nagy Lajoson át Zalán Tiborig –, vagyis a posztmodern líra- és prózapoétika egyik legfontosabb szövegteremtő módszerévé vált. Az azonosság és a másság, a vendégszövegek elhelyezkedése, a zökkenőmentes vagy éppen figyelemfelkeltően váratlan beilleszkedése a saját szövegbe, amely bonyolult vonatkozásrendszert hoz létre, a teljes, torzított vagy álidézet, az írói szelektálás szempontjai, az anyag átcsoportosítása és elrendezése, a külső és a belső (ön)idézetek hálózata: mind-mind szövegkonstruáló tényező.

Mészöly Miklós írásainak fő prózaformáló elemei közé tartozik az alinearitás, a kauzalitás helyett a tudatfolyam működési mechanizmusai, az emlékezés bonyolult asszociációi, a töredezettség, a pontos szerkezet dominanciája, s ezeknek az írói technikáknak igen alkalmas eszköze az intertextualitás. A jelöletlen idézetek, amely eljárást oly előszeretettel használta, már remekül működnek a *Fakó foszlányok nagy esők évadjában*, nemcsak hangulatteremtő erejükkel hívják fel magukra a figyelmet, hanem általuk az a szövegalakulás is megmutatkozik, hogy miként szervesülhet egyik szerző szövege a másikéba. A Mészöly-életmű egyik legavatottabb tanulmányozója, *Műhelynaplónak* Nagy Boglárkával sajtó alá rendezője, Thomka Beáta megállapítása szerint: „Nem volt célja a pontos idézés, hanem a szerzői, alkotói átvétel, amit a jelenkori szövegtudomány viszonyok maximális szabadságát feltételező magatartás korai és merész megnyilvánulásának tekinthetünk.”⁴ E módszer magasan kiemelkedő, látványos megvalósulására kerestünk egy-két példát. Először a poétikus, egyben sejtelmes című novellát és Wesselényi István szövegét vetjük össze, azt példázandó, miként viszonyul a két szöveg a szavak és a mondatok szintjén egymáshoz.

Wesselényi: *Ma reggel égették meg a lovas németet kancástul, azért hogy véle vétkezett, odaki a sáncon kívül, kilenc óra tájban.* (95.)

Mészöly: *Így múlt annak is éve már, hogy a nyalka lovast égették meg kancástul, mivel véle vétkezett, odaki, a sáncon kívül, kilenc óra tájban.* (16.)⁵

Wesselényi: *Ma hét kurvát egyszermind a hóhérok a tanácsháztól kikésérvén, mindeniket kézen fogván, hegedűszónál kísérték a pellengérhez, holott táncolva háromszor megkerülvén a pellengért, azután ugyan táncolva hegedűszónál kikísérték és kicsapták a kapun.* (98.)

Mészöly: *És a hét kurvát is akkor kísérvén a hóhérok a tanácsháztól, mindeniket kézen fogván, hegedűszónál kísérték a pellengérhez, holott táncolva háromszor megkerülvén, esmét hegedűszónál csapták át a kapun.* (16.)

Mondani sem kell, hogy az eredeti látvány nyelvi formába öntése Mészöly Miklós változatában jelentős esztétikai következménnyel járt: a szöveg logikusabb lett, mentessé vált

⁴ Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*. A szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Thomka Beáta és Nagy Boglárka. Kalligram Kiadó, Budapest, 2007, 902.

⁵ A szövegek azonosításához a *Merre a csillag jár* című Mészöly-kötetet (Budapest, 1983), illetve Wesselényi István: *Sanyarú világ* című naplójának első kötetét használtuk fel. (Közléteszi: Magyarri András, Bukarest, 1983.) Az idézetek utáni oldalszámok az ottaniakat tükrözik.

Wesselényi redundanciáitól, s a mondat lejtése kellemesebb hangzásúvá vált. Ugyanakkor megtartotta a közlésmód közömbösségét, miáltal feszültséget keltett: az érzelem nélküli közlés durva és archaikus tényeket hozott tudomásunkra, mely tények a mai kor olvasója számára embertelenek, természetellenesek, s rontja komfortérzését, hatni kíván szimpátiája, illetve ellenérzése kiváltására.

A fentebbiekhez hasonló intertextuális vonatkozások, rejtett, hivatkozás nélküli idézetek, a tárgyias szemlélet és közlésmód Mészöly Miklós teljes életművére jellemző. Különös szerephez jutnak a szövegekben előforduló tárgyak – halászszerszám, női ékszer, könyv, ruhadarabok, berendezési eszközök, bútorok, helységnevek, sejtelmes hangzású személynevek, fegyverféleségek (mint antantszj) stb. –, amelyek mindig az elbeszélés, egyben a történés helyéről, idejéről és személyeiről vallanak beszédesen és árulkodón, anélkül, hogy azokat az író konkrétan meghatározná. A *Film* című regényében míg a két öreg a Moszkva térről a Csaba utcán át hazaér, olyan történelmi eseményekről esik ugyanilyen burkoltan s mégis beszédesen említés, amelyekről a regény megírásakor kínos volt vagy nem lehetett nyilvánosan szót ejteni. Családtörténeti jellegű írásai (*Családáradás*) gyakran korhoz, esetleg több korhoz is kötöttek, s a tárgyak állandósága vagy változása hivatott az idő (lassúbb vagy élénkebb) múlásának jelzésére.

De genetikusan is hathattak és épülhettek e módszer alapján művek egymásra: a *Csendes délután* (1956) „Mészöly egyik legbravúrosabb szerkesztésű” novellája, motívumai tudatosan rímelve Takler János *A két egyforma királyfi* című meséjének, illetve az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* és a *Családi kör* motívumaira. Takler írása a mikrokozmosz nyugalmát és a külső világ veszélyeit állítja szembe, Arany versében az idill békéje, „Ady a sötét jelek kompozíciója”, Mészöly novellájában pedig az „idillt megrontó katasztrófa-előérzet fogalmazódik meg”.⁶

Motívumpárok

Családi kör

Este van, este van:
Kiki nyugalomba!

Míntha lába kelne valamennyi
Rögnék. / Lomha földi békák
szanaszét görögnek

Csapong a denevér

Udvaron fehérlik szőre
egy tehénnek

Csendes délután

Milyen nagy csönd van ma! Dél
óta nem válaszol a városi állomás-
főnökség... Csendes itt az
élet a várostól pár kilométerre.
(Később)... éppen hazaérnek
sötétedésre.

A töltésen túl, a kubikgödörök
békalencse-téridőin varangyok
ülnek szobor-mozdulatlansággal.

„Huss te!” – kiált Takler.
Talán valami denevér?

A konyhaablak mellett, a sötét-
ben lomha árnyékként vonul el
a tehén.

⁶ Hornyik Miklós: Mészöly Miklós pályakezdése, in: Uő: *Titokfejtők*, Forum, Újvidék, 1988, 108–111.

Nyitva áll az ajtó, a tüzelő
fénye / Oly hívogatólag süt ki
A sövényre

A szoba sötét, a konyhából be-
villog a gyújtós lángja

Benn a háziasszony elszűri
a tejet, / Kérő kis fiának enged
inni egyet

(Lackó) Gyorsan levetkőzik,
fölhajtja a csöbör tejet, de a ke-
nyeret már a takaró alatt
majszolja.

De vajon ki zörget?

Leposa most kopogtat be ott-
hon a konyhaablakon.

Nem késik azonban a jó házi-
Asszony, / Illő, hogy urának en-
nivalót hozzon, / Kiteszi közép-
re a nagy *asztalszéket*, / Arra tá-
lalja fel az egyszerű étket.

Kis idő múlva Takler is belép.
– Nocsak! – néz Leposára. –
Vendég a javából. – De csakha-
mar komorabb lesz, lekezel
Leposával, és lezöttyen a papri-
kás krumplija mellé.

„Meséljen még egyet” – rimán-
kodik szépen

– Anya, gyere... onnét a szarvastól
mondjad.

„Nem mese az gyermek”, – így
feddi az apja

(Takler:) ...lehet, hogy nem is
tréfádolog, a boszorkányos erdő
ott terpeszkedik a töltésen túl

A gyermek is álmos

(Lackó) Most akár el is aludna már

...a tűz sem világít

Taklerné a kialudt tűz mellől
néz az urára

S átveszi egy tücsök csendes
birodalmát

A mozdulatlan békák egyszerre
zendítenek rá a kubikgödörökben

Az eredmény páratlanul lenyűgöző, a „történelem irracionálisát” kifejező: „Mészöly Miklós *Csendes délután* című novellája három alkotással van kapcsolatban: Arany János epikai tárgyiasságával, a magyar népmese mitikus-szürrealis világával és Ady Endre látomásos szimbolizmusával. Elbeszélésében ezek az elemek új minőségrenddé alakultak át: realizmus, szürrealizmus és szimbolizmus egymást gazdagítva a mészölyi többértelmű jelképeség kifejezőeszközzé vált.”⁷

Ezzel a kis kitéréssel csupán az írástechnikát, az intertextualitás egyik áldásos hatását szerettük volna látványyszerűen bemutatni, létmódját és hasznát e technikának. S talán, hogy mégis visszakanyarodjunk a régiséghez, a mégrégebbiséghez, kezdjük az ősforrással, a Bibliával, sőt bibliákkal. Mészöly maga is elismeri interjúiban mind az Ószövetség, mind az Újszövetség hatását – az olvasó gyermekre, az alakuló férfitra és a példázatokat, témát, illetve nyelvet kereső íróra. Már innen ered művészetének egyik sarokpontja, az, hogy a valóság csak az „egyértelműség szükségszerű többértelműségeiben” ragadható meg. A protestáns vallásos gondolkör aztán hamarosan ütközött a filozófiai áramlatok

⁷ Uo.

kihívásaival. Ennek nyoma már a *Sauluson* is felfedezhető, de főleg később, a – magyar politikai hivatalosságok által sokszor elátkozott – egzisztencializmus vérvádja idején, amiről nem akarták elhinni, hogy neki saját olvasata van ebben az ügyben. (Is.)

Közben rátört a klasszikus világirodalom az oroszoktól – főleg Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov – a franciakon és angolokon – Ramuz, Flaubert, Zola, Camus, Sartre, Conrad, Huxley, Joyce, Beckett – át a németekig – Goethe, Grass – a klasszikusaikkal, majd a moderneikkel. Kinyílt előtte a nyugati filozófia világa is, műhelynaplóiban, esszéiben sorjáznak a nevek: Kant, Schopenhauer, Kierkegaard, Heidegger, Heisenberg, Wittgenstein, Sartre, Garaudy, Bahtyin, Saussure, Ricoeur, Lukács György, Fülepe Lajos.

El is csodálkozik a pályakezdő Mészöly egyik legjobb szakértője és személyes jó ismerőse, Hornyik Miklós, hogy ebben a sokfelé tekintő befogadásban, az idegen ízekben és gondolatokban való tobzódásban hol tűnt el a magyar kultúra és irodalmi gondolkodás. „Meglepő azonban, hogy a magyar kultúra s a magyar irodalmi gondolkodás mennyire háttérbe szorult egy olyan nagyműveltségű író művében, mint amilyen Mészöly Miklós.” S felsorolja azokat, akikre nagyon receptíven reagált: Ady, József Attila, Krúdy.⁸ Ez nem sok, még ha sorolhatnánk is Nemes Nagy Ágneséket, Pilinszkyt, Weörest s néhány kisebb tehetséget is, bár ők már akkor, 1977-ben, amikor Hornyik szövege készült, átjárták egymás köreit, barátság is szövődött köztük, amely megbecsülés éppen a másik irodalmi minőségén alapult.

Az előtte járó íróársak közül egy alkalommal Csáth Gézá, Cholnoky Viktort, Török Gyulát és Gozdu Eleket nevezte meg mint számára fontos elődöket.⁹ Máshonnan még hozzájuk tehetjük Kemény Zsigmondot, a naplóíró Jósika Miklóst, ugyancsak a naplóíró Széchenyivel. S miért nem szól Babitsról, akinek a családját s nyilván őt magát is ismerhet- te közös szülővárosukból? Kosztolányiról?¹⁰ Móriczról? A közvetlen kortársairól? Ottlikről?

Honnan ered hát munkái – a fenti állítással ellentétben – oly hatalmas régi magyar irodalom- és kultúrtörténeti vonatkozásainak ismeretanyaga?

Az már inkább a másodlagos vagy szakirodalom legjelentősebb kiadványainak alapos feldolgozásából és elsajátításából állt össze. A Németh László-i „magyarságtudomány” minden ágának alapos ismerője volt, minden érdekelte, ami a magyarságra és a körülötte élő népekre vonatkozott. Könyvbeszerzési és -olvasási stratégiájában és programjában e komplex tárgy szinte minden alapműve, monográfiája, forrásainak és a régi magyar szövegközléseknek meglete beszédesen vall a műveihez felhasznált irodalomról. Ha nem tudta beszerezni, elkérte a szakértőktől. Mint Szigeti Lászlóval készült életinterjújában megvallja, egyik alapvető könyvélménye kamaszkorában az *Erdély öröksége. Erdélyi írók Erdélyről* sorozat volt: „elképesztő világra bukkantam benne. A lehető legmélyebben megérintett...”¹¹ Ez már jelezte a történelem-kultúratörténet iránti korai érdeklődését. Aminek kielégítéséhez mindig kapóra jött neki a *Pallas Nagylexikon*. Fő forrásai azonban a magyarságtudomány korszakos művei voltak.

Némi ízelítő csupán az alapművek közül, amelyek szövegekkel bizonyíthatók: Bibliák, természetesen. Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*; Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás*; Tóth Béla: *Magyar ritkaságok*; Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek*; Siklóssy László: *A magyar középkor erkölcsse*; Trócsányi Zoltán: *Magyar régiségek és furcsasá-*

⁸ Uo., 104.

⁹ Interjú, in: Mészöly: *A pille magánya*, i. m., 580. (Az interjút Zsugán István készítette az *Élet és Irodalom* számára.)

¹⁰ Vele kapcsolatosan az újabb irodalomtörténet-írás megállapított egy-két szövegpárhuzamot, ld. *Édes Anna, Esti Kornél*. Vö. Grendel Lajos: *A tények mágiája. Mészöly Miklós időskori prózája*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2002, 23–24., illetve N. Tóth Anikó: *Szövegővándor. Közéltetések Mészöly Miklós prózájához*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006, 263–267.

¹¹ Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet. A kérdező: Szigeti László*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999, 179.

gok; György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*; Takáts Sándor: *A magyar múlt tarlójáról*; Römer Flóris: *A régi Pest*; Bánrévy György: *Tanulmányok Budapest múltjából*; Kiss József: *Budapesti rejtelmek*; Kuthy Lajos és Nagy Ignác: *Pesti magyar titkok; Hazai rejtelmek*; Divald Kornél: *Németvilág Budán*, Újhelyi Nándor: *Tabán*.¹²

Mind-mind a magyar szellemi és történeti hagyomány hiánypótló, kiemelkedő enciklopédikus művei és bőséges adatközlő forrásai. A prózaíró számára kincsesbánya. Merített is belőle Mészöly Miklós jócskán: különféle tárgy-leírás, eszmetörténet, szellemtörténet, humoros szövegeket, divathistóriát, építészettörténetet, különféle kuriozitásokat, népszokásokat, urbs-történetet, szakrális és mitológiai eredetű irodalmat; gondolkodás-modellekkel ismerkedhetett meg különböző korokból. E hatalmas tudásanyag szüredéke ott lapul a mészőlyi életmű „kulturális tárházában”.

Mészöly Miklós sajátosan izgalmas prózanyelvének kialakulása is e hagyományismereten, a *nyelvi érzékenység* erőteljes jelenlétén alapul. Elkerülhetetlennek tartotta, hogy írásainak hangulatát, atmoszféráját, szereplőinek egyediesítését a nyelv segítségével is a legpontosabban alátámassza. Ennek érdekében jelentős nyelvészeti tájékozódást is folytatott. Naplói és tanulmányai bőven tudósítanak erről az igényéről. Szótárakat állított össze az argótól a régi magyar (köztük ma már nem értett) szójelentésekig, a tájnyelvig bezáróan. Részint a közbeszéd színesítése érdekében, szereplői jellemének és jellegének meghatározására, hogy alakjait nyelvileg is pontos környezetben szerepeltesse, illetve beszédjük nemét és stílusát is kijelölje. A régi és a tájnyelvet egyaránt alkalmazná, de az argót ugyanúgy bevonná az irodalmi nyelvvel együtt, hogy az „egyre inkább eluralkodó semmilyen[ség]et, az olajozottan szürke átlagstílust”¹³ felfrissítse vele és általa.

Szógyűjtései közül az érdekesebbek: régebbi argó, börtönszöveg: bunkerdollár – el-ásott valuta; flóriángyökér – férfi nemi szerv; limlom rózsa – rosszul öltözött utcalány; bolhaszedő – lábfejig érő nadrág; elbokázik – elsiet (ma inkább: pénzt elver); letanul – leszokik; beletűnt – beleszeretett, belebolondult; szöget húzni – közösülni, vatrantyú – vén-asszony nemiszerve. Régebbi szavak, amelyek használatát újrahasonosításra javasolja: elevenszén – parázs; farkasseb – rákfene; érszökés – pulzus.

A szógyűjtés mellett nagyon fontos írói törekvése volt a *régi nevek* gyűjtése is. Erre rendkívüli készletet kaphatott *néprajzi gyűjtőútjai* során a fellelt *névmágiútól*. Főbb szereplőinek igen erős jellemzőjük a nevük, egyben hozzájárulván a sejtelmességükhöz is: Vassántó Katalin, Rakita György (mészáros) (*Alakulások*), Wodar Sztoján (*Szárnyas lovak*). S az Esterházy Péter *Függőjében* oly szenzációsan „felröptetett” Drahosch Ildikó! A nevek gyakran nemzetiségi hovatarozásról is árulkodnak. Különféle névlisták is szerepelnek a *Műhelynaplók* lapjain. A legimpozánsabb saját gyűjtés diáknyelvből és egyéb argóból, kiégszítve az ifjabb Szinnyi József 19–20. század fordulóján keletkezett *Magyar Tájékoztató* gazdag anyagával.

Különösen kedvelte szerzőnk a régi foglalkozásnevekkel való ízesítést: árendások, ecetfőzők, rozsólisfőzők (pálinkafőzők), kávéházások, játékházások, bordélyházások, táncosházások, vízégetők, vízfőzők (aquavitát, pálinkaszerűséget gyártók) jelennek meg lapjain. De ugyanilyen leltárt állíthatnánk össze a ruhadarabok, viseletek, az öltözetanyagok és fajtáik régi elnevezéseiből is.

Legfontosabb szóközlője azonban maga Jókai Mór volt. Azt az író látta meg benne, akinek króziusi gazdagsága még mindig „fölfedezetlenül gazdag a világ-, ember- és léte-nyek enciklopédikus ismeretét illetően”. Eredetileg tanulmányt készített volna „Jókai – hommage és lingvashow” címmel, „összeszerkesztett posztumusz apokrifet”, amelyben szavakból készült emlékoszlopot állított volna Jókai nyelvi gyűjtéséből és saját nyelvi leleményeiből származó megoldásainak, melyek törmelékek ugyan, de elengedhetetlenek a

¹² A *Műhelynaplókban* szétszórta, ld. 95.

¹³ Nyelvünk szüze megy? in: Mészöly: *A pille magánya*, i. m., 168–186.

nagykompozíciókhoz. Ehelyett egy – nem véletlenül – Parti Nagy Lajosnak dedikált gyűjteményt állított össze *Jókai magyar szótárából* cím alatt.¹⁴ Ebből az aranymosó által begyűjtött röghalmazból lejegyzésre érdemesített szó-, szintagma-, mondatgyűjteményéből, országházi bonmot-kból, köznyelvi álbölcsességekből, népi trufatöredékekből, nyelvi játékokból válogassunk néhány példa erejéig: *délibáb lecsapolása; A cárok németek; kintorna sereg; Meg van tiltva az álmodozás – hát felébredtem!; Államszokások: Cavour tölt, Garibaldi aprít, Mazzini sóz-paprikáz, Napóleon kavarja, Muszka fűt alá – többen kóstolják; Angol törvény rossz, de megtartják – francia jó, de nem tartják meg – német sok, de nem elég; Aki mindenütt Machiavelli, az rossz Machiavelli; Nemes ember lehet áruló, van elég őse, ki elfeledi; a hold krinolinja; a bivaly vízi madár; savanyúság: télire eltett reménységek; a patkó elpatkolt; olyan hideg nő, az ember náthát kap, ha beszél vele; Azért ment hozzá a neje, mert nagyon szép, amikor részeg; gyöngyevő pók; árnyékuk a fejük fölött; nyereséget szenvedtünk; Egyszerre hárman énekelnek, hogy hamarabb vége legyen; Gorilla az állatok királya és nihilistája; írás – tintasövény; füstölt nyelv – pletykatársaságnak; életfogytig és egy napig elítélve; meglátogatja a nagyapját, ki a múzeumban csontváz; árva trágya; országgyűlés automatákkal; trágya ország; tiszteletbeli ostromállapot.*

Mészöly Miklós mindazt a hatalmas kultúra-ismereti anyagot, amellyel maga is találkozott sokféle ágazó érdeklődése és széleskörű olvasottsága révén, nem akarta véka alá rejteni – közkinccsé is szerette volna tenni. 1977-ben maga köré gyűjtötte tudós irodalomtörténész barátait, Fogarassy Miklóst, Lukácsy Sándort és Szörényi Lászlót, s a következő évben már másfélszáz kötetcímmel jelentkeztek a *Magvető* Kiadónál sorozattervükkel, amely kötetek a „Magyar Tallózó” címet viselték volna homlokukon. A sorozat prózai szövegek válogatásából állott volna, a 15. századtól a második világháborúig. Olyasféle, mint Weöres Sándor és Kovács Sándor Iván híres és közkedvelt *Három veréb hat szemmel* című versválogatása volt a régi magyar költészet ritkaságaiból, csak nem egy kötetben, hanem – százötvenben, s ha igény mutatkozik rá, még többen is.

Az összeállított sorozatterv rendkívül körültekintően vette sorra a magyar prózairodalom remekeit, homályban maradt műveit, kiadatlan kéziratait, s nem szűkkeblűen csak a szépirodalom köréből válogatva, hanem tekintettel lévén azokra a magyarságtudományi témakörökre, amelyek komplex módon magukba foglalták a társzművészetek és a tudományok fontos szövegeit is, eljutva egészen a természettudományok és a kuriózumok világáig. Még válogatni is gyönyörűség abból a címtárból, amelyet a kiadó és az olvasó asztalára letettek volna. Tele életörömmel és jeles ritkaságokkal, a nagyközönség elé soha nem került pikáns szövegekkel, a saját kora által meg nem értett tudós textusokkal, s mindezt tartalmas eligazító jegyzetekkel:

„Ne bánts a magyart!” (Válogatás Zrínyi Miklós prózájából)

Mindenben Segítő Könyv (Hasznos házi tanácsok régi könyvekből, újságokból, kalendáriumokból)

Nagy magyar feltalálók (A magyar technika és tudomány múltjának válogatott dokumentumai)

Felvilágosult magyar hullaégető (A tudományos ismeretterjesztés kezdetei Magyarországon)

Pázmány-breviárium

„Végy két bölényt!” (Régi szakácskönyvek)

Antitrinitáriusok (Kalandorok és hitújítók a XVI–XVII. századból)

Iratok a magyarországi cenzúra történetéből (XVIII–XIX. század)

A nyelvvédő irodalom klasszikusai

A magyar kritika nagy tévedései

¹⁴ Mészöly Miklós: *Jókai magyar szótárából*, *Jelenkor*, 1995/7–8, 583–595. (Szörényi Lászlónak köszönöm, hogy e szöveget eljuttatta hozzám.) Ld. még *Műhelynaplók*.

A magyar film hőskora (Egykorú írások, forgatókönyvek, kritikák)
„Kitántorgott Amerikába...” (A kivándorlás dokumentumai)
Hogy ityeg a fityeg? (Régi magyar szexuális tanácsadók)
Lelkítükör (A lelkiélet rejtelmei régi erkölcstani kézikönyvekből)
Hölgyszalon (Szemelvények a divatlapokból)

De hogy e lista szellemiségénél maradjunk, már a régi görögök is tudták, hogy „Habent sua fata libelli”, mely bölcs mondáshoz az átkozott magyar fátum ezúttal is könnyű lép-
tekkal suhant: e könyvsorozatból sem lett semmi. Azaz lett, csak másként és másokkal.
E vállalkozás ötlete hamarosan elindult, néhány kötet meg is jelent „Magyar tallózó” cím-
mel, de már egy egészen más szerkesztőbizottság által jegyezve, a későbbiekben pedig
„Magyar Hírmondó” cím alatt. Vagyis a Magvető Kiadó, élén Kardos György igazgatóval,
magyarán szólva elszabotálta e remek, feltétlenül hasznos, szükséges és várva várt kultu-
rális ismeretterjesztő kiadványsorozat megjelentetését, Thomka Beáta találó kifejezésével
élve „elorozta” a Mészöly-csapat szellemi termékét.¹⁵

Ez is Mészöly Miklóst igazolta: a kiadó 1978-ban még nem tudott mit kezdeni a „konk-
rét többértelműség”, a részletekben rejlő igazság, a koncentrált szerkesztés, valamint a
megismerés lehetőségei és a múlt, jelen és jövő egybejátszásából fakadó antinómiákkal.

¹⁵ Dokumentumait lásd: *Séta évyűrükkkel. Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése. Függelék.* Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Boglárka, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004, 131–151. Illetve ld. még Thomka, i. m., 179–180.; Alexa Károly: Beszélgetés Mészöly Miklóssal, in: *Magasiskola. In memoriam Mészöly Miklós.* Szerkesztette Fogarassy Miklós. Nap Kiadó, Budapest, 2004, 320–321.